

FOREIGN EXPERIENCE IN ORGANIZING PROSECUTORIAL SUPERVISION OVER THE ENFORCEMENT OF LAND LEGISLATION IN THE AGRICULTURAL SECTOR

Ulugbek Hakimdjonovich Karimov

Researcher of the Law Enforcement Academy
of the Republic of Uzbekistan
E-mail: karimov_ux@mail.ru
Tashkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: prosecutorial supervision, land legislation, agricultural sector, foreign experience, state land supervision, change of land category, remote sensing, public interest litigation, meta-supervision.

Received: 01.10.26

Accepted: 02.11.26

Published: 03.12.26

Abstract: The article provides a comparative analysis of the experience of Germany, Norway, Denmark, the USA, Canada, France, the Netherlands, South Africa, Spain, China, Brazil, the European Union, Russia, Belarus, Kazakhstan, Kyrgyzstan and Tajikistan in organizing prosecutorial supervision over the enforcement of land legislation in the agricultural sector. Based on the role of the prosecutor's office in land relations, three functional models are identified: influence through supervisory bodies and courts, a mixed model, and a model of general prosecutorial supervision. The article substantiates the significance for Uzbekistan of mechanisms such as treating changes in land category as an exception, relying on objective criteria, specializing prosecutors and providing them with permanent technical support, claims aimed at land restoration, and using remote sensing data as grounds for inspection rather than as evidence. Scholarly views on the boundary between prosecutorial supervision and state land supervision are analyzed, and the author's meta-supervision approach is proposed.

АГРАР СОҲАДА ЕР ТЎҒРИСИДАГИ ҚОНУНЧИЛИК ИЖРОСИ УСТИДАН
ПРОКУРОР НАЗОРАТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ХОРИЖИЙ ТАЖРИБАСИ

Улугбек Хакимджонович Каримов

Ўзбекистон Республикаси

Ҳуқуқни муҳофаза қилиш

академияси доценти, мустақил тадқиқотчи

E-mail: karimov_ux@mail.ru

Тошкент, Ўзбекистон

МАҚОЛА ҲАҚИДА

Калит сўзлар: прокурор назорати, ер тўғрисидаги қонунчилик, аграр соҳа, хорижий тажриба, давлат ер назорати, ер тоифасини ўзгартириш, масофадан зондлаш, жамоат манфаати даъвоси, мета-назорат.

Аннотация: Мақолада аграр соҳада ер тўғрисидаги қонунчилик ижроси устидан прокурор назоратини ташкил этишда Германия, Норвегия, Дания, АҚШ, Канада, Франция, Нидерландия, Жанубий Африка, Испания, Хитой, Бразилия, Европа Иттифоқи, Россия, Беларусь, Қозоғистон, Қирғизистон ва Тожикистон тажрибаси қиёсий таҳлил қилинган. Прокуратуранинг ер муносабатларидаги ўрнига кўра уч функционал модель – назорат органи ва суд орқали таъсир кўрсатиш, аралаш ҳамда умумий прокурор назорати моделлари ажратилган. Ер тоифасини ўзгартиришни истисно тартибига айлантириш, объектив мезонга таяниш, прокурорларни ихтисослаштириш ва уларни доимий техник ресурс билан таъминлаш, ерни тиклашга қаратилган даъво ҳамда масофадан зондлаш маълумотларини далил эмас, текширув асоси сифатида қўллаш каби механизмларнинг Ўзбекистон учун аҳамияти асослаб берилган. Прокурор назорати ва давлат ер назорати ўртасидаги чегара масаласида олимлар қарашлари таҳлил қилиниб, муаллифнинг мета-назорат ёндашуви илгари сурилган.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ОРГАНИЗАЦИИ ПРОКУРОРСКОГО НАДЗОРА ЗА ИСПОЛНЕНИЕМ ЗЕМЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В АГРАРНОЙ СФЕРЕ

Улугбек Хакимджонович Каримов

Исследователь Академии правоохранительной

деятельности Республики Узбекистан

E-mail: karimov_ux@mail.ru

Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: прокурорский надзор, земельное законодательство, аграрная сфера, зарубежный опыт,

Аннотация: В статье проводится сравнительный анализ опыта Германии, Норвегии, Дании, США, Канады, Франции,

государственный земельный надзор, изменение категории земель, дистанционное зондирование, иск в защиту общественных интересов, метанадзор.

Нидерландов, Южной Африки, Испании, Китая, Бразилии, Европейского союза, России, Беларуси, Казахстана, Кыргызстана и Таджикистана в организации прокурорского надзора за исполнением земельного законодательства в аграрной сфере. По роли прокуратуры в земельных отношениях выделены три функциональные модели: воздействие через надзорный орган и суд, смешанная модель и модель общего прокурорского надзора. Обосновано значение для Узбекистана таких механизмов, как перевод изменения категории земель в исключительный порядок, опора на объективный критерий, специализация прокуроров и их постоянное техническое обеспечение, иск, направленный на восстановление земель, а также использование данных дистанционного зондирования как основания для проверки, а не как доказательства. Проанализированы взгляды учёных на разграничение прокурорского надзора и государственного земельного надзора, предложен авторский подход метанадзора.

Ердан оқилона фойдаланиш ва уни муҳофаза қилишда прокурор назорати самарадорлигини ошириш бўйича таклифлар ишлаб чиқишда илғор хорижий тажрибани ўрганиш муҳим аҳамиятга эга. Бунда мақсад бирор давлат моделини қўчириш эмас, балки натижа берадиган механизмларни аниқлаб, улардан миллий ҳуқуқий тизимга мос ечимларни ажратиб олишдир. Мақолада шу мақсадда Европа, Америка, Осиё ва МДХ давлатларининг қонунчилиги ва амалиёти қиёсий-ҳуқуқий, тизимли ва формал-юримдик усуллар ёрдамида таҳлил қилинади.

Прокуратура органларининг ер муносабатларидаги ўрнига кўра қиёсланган тажрибани шартли равишда уч функционал моделга ажратиш мумкин. Биринчиси – назорат органи ва суд орқали таъсир кўрсатиш модели. Унда қонунбузилишни соҳавий инспекциялар ва маъмурий органлар аниқлайди, прокурор эса асосан жиноий таъқиб ёки суд босқичида иштирок этади. Бу модель Германия, Норвегия, Дания, АҚШ, Канада, Франция, Нидерландия ва Жанубий Африкага хос. Иккинчиси – аралаш модель бўлиб, унда прокуратура умумий назорат ваколатига эга бўлмаса-да, ихтисослашган бўлинмалар, маъмурий жараёндаги иштирок ёки жамоат манфаати даъвоси орқали фаол ҳаракат қилади

(Испания, Польша, Хитой, Бразилия). Учунчиси – конунлар ижроси устидан умумий прокурор назорати модели бўлиб, унда прокуратура назоратни мустақил функция сифатида амалга оширади (Россия, Беларусь, Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон). Ўзбекистон ҳам шу моделга киради. Бизнингча, мазкур тасниф давлатларни мутлақ тарзда бир гуруҳга боғлаб қўймайди, чунки бир давлатда бир нечта механизм учраши мумкин. Шу боис қиёслашнинг асосий бирлиги сифатида прокурор назорати учун аҳамиятли бўлган ҳуқуқий механизм олинади.

Германияда ер мулкдорининг эркинлиги Асосий қонундаги «мулк мажбурият юклайди, ундан фойдаланиш айна пайтда умумий манфаатга хизмат қилиши керак» деган тамойил билан чекланган [1]. Бу тамойил 1961 йил 28 июлдаги Grundstückverkehrsgesetz қонунида амалий шаклга келтирилган: ер участкасини олди-сотди битими орқали ўтказиш давлат органининг рухсатини талаб қилади, битим ерни «носоғлом тақсимлаш»га олиб келса, рухсат рад этилади [2, § 2, 9]. Моделнинг иккинчи жиҳати – маъмурий мажбурият билан жиноий жавобгарлик ўртасидаги боғлиқлик. «Тупрокни муҳофаза қилиш тўғрисида»ги Федерал қонун аграр ердан фойдаланишда «яхши профессионал амалиёт» тамойилларини белгилайди [3, § 17], Жиноят кодексининг 324а-параграфига кўра эса шу мажбуриятни бузган ҳолда тупрокни ифлослантириш жиноят ҳисобланади [4, § 324а]. Бу норма ернинг эгалланишини эмас, тупрокнинг ифлосланишини жазолайди, лекин биз учун унинг предмети эмас, тузилиши аҳамиятли: маъмурий норма мажбуриятни белгилайди, жиноят нормаси эса унинг бузилишига малакаловчи оқибат қўшади ва айнан шу оқибат икки хил жавобгарлик чегарасини аниқлайди. Фикримизча, бундай тузилиш ер соҳасидаги бошқа қилмишларга ҳам татбиқ этилиши мумкин. У чегарани зарар суммаси билан белгилашдан ишончлироқ бўлиб, бир хил қилмишга турлича ҳуқуқий баҳо берилиши муаммосини ҳал қилади, чунки жавобгарлик турини прокурорнинг мулоҳазаси эмас, нормада ёзилган оқибат белгилайди.

Норвегия ва Дания тажрибаси ерни қишлоқ хўжалиги муомаласида сақлашнинг икки усулини кўрсатади. Норвегияда 1995 йил 12 майдаги «Ер тўғрисида»ги қонуннинг 9-параграфига кўра ишлов бериладиган ердан қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини кўзламайдиган мақсадларда фойдаланиш тақиқланади, вазирлик берган истисно эса уч йил ичида фойдаланилмаса кучини йўқотади [5, § 9]. Ерни олувчининг ўша ҳудудда яшаш мажбурияти 2003 йилги концессия тўғрисидаги қонунда белгиланган [6, § 5]. Данияда эса чеклов харидорнинг шахсига қаратилган: 2020 йилги «Қишлоқ хўжалиги мулклари тўғрисида»ги қонуннинг 12-параграфига кўра жисмоний шахс мулкни олиш учун олти ой ичида доимий яшаш мажбуриятини бажариши шарт [7, § 12]. Иккала моделнинг прокурор

назорати учун аҳамияти шундаки, улар ерни мақсадли фойдаланишдан чиқаришни истисно тартибига айлантиради ва ҳар бир истисно учун алоҳида қарор талаб қилади. Бу назорат учун аниқ предмет яратади: прокурор қарор мавжудлиги, унинг ваколатли орган томонидан қабул қилингани ва истиснонинг асослантирилганини текширади. Истисно тартиби бўлмаган жойда текшириш предмети ҳам бўлмайди.

АҚШда қишлоқ хўжалиги ерларини муҳофаза қилишнинг федерал асоси 1981 йилги Farmland Protection Policy Act билан белгиланган [8]. Қонун ер эгасини чекламайди, балки федерал идораларга ўз дастурларининг қишлоқ хўжалиги ерларига таъсирини баҳолаш мажбуриятини юклайди, муҳофаза объекти эса федерал қоидаларда тупроқнинг физик ва кимёвий хусусиятлари, яъни объектив мезон асосида белгиланган [9, § 657.5(a)]. Канадада чеклов қатъийроқ, лекин у махсус ажратилган ҳудудга нисбатан қўлланилади. Британия Колумбияси провинциясида 2002 йилги қонун асосида қишлоқ хўжалиги ер захираси ташкил этилган бўлиб, захирадаги ердан бошқа мақсадда фойдаланиш ва уни бўлиш тақиқланади, истисно эса комиссиянинг алоҳида рухсати билан берилади [10, ss. 20, 21, 25]. Бу тажрибадан икки хулоса келиб чиқади: ерни муҳофаза қилиш тупроқ сифати каби ўлчанадиган мезонга таянганда назорат предмети баҳсли бўлмай қолади, тоифани ўзгартириш қарорининг алоҳида ҳужжат шаклида расмийлаштирилиши эса прокурорга текшириш учун аниқ объект беради.

Францияда ерларни фойдаланишга беришнинг барча шакллари Қишлоқ хўжалиги кодексининг императив қоидалари билан тартибга солинади, аграр низолар эса судья раислигида икки нафар ер эгаси ва икки нафар деҳқондан иборат махсус судда кўрилади [11, art. L411-1, L491-1, L492-1]. Демак, ихтисослашув фақат прокуратура эмас, суд даражасида ҳам жорий этилиши мумкин. Нидерландияда эса прокуратуранинг ўзи ихтисослашган бўлинма орқали ташкил этилган: Оғир фирибгарлик, экологик жиноятлар ва мусодара бўйича миллий офис (Functioneel Parket) шу соҳада экспертиза маркази вазифасини бажаради ва унда 110 га яқин прокурор фаолият юритади [12]. Офиснинг ваколоти «Суд тизими тўғрисида»ги Қонуннинг 126-моддаси асосидаги махсус қарор билан белгиланган [13, art. 2]. 2026 йил 2 июлда яқунланган иш бўйича ифлосланган тупроқни тоза тупроқ билан аралаштириб, сифат ҳужжатларини сохталаштирган тўртта корхонага жами 1,1 млн. евро жарима қўлланилган [14]. Демак, прокурор назоратини кучайтириш ҳар доим янги ваколат беришни англатмайди – баъзан махсус билим ва ишларни чекланган сондаги прокурорлар атрофида жамлашнинг ўзи етарли бўлади.

Жанубий Африка Республикаси тажрибаси аниқлаш ва ҳуқуқий баҳолаш босқичларининг ажратилишини кўрсатади. Экологик бошқарув инспекторлари «Атроф-

муҳитни бошқариш тўғрисида»ги миллий қонун асосида фаолият юритиб, ижрога оид кўрсатма бажарилмаса, масала ҳудудий прокурорга юборилиши мумкин [15, ss. 31Н(5), 31Н(2)(с)]. Яъни, инспектор материал тайёрлайди, ҳуқуқий баҳони эса прокуратура беради. Расмий маълумотларга кўра, сўнгги беш йилда инспекторлар прокуратурага 1.902 та материал тақдим этган, уларнинг атиги 45,5 фоизи судга юборилган [16]. Бизнингча, бу ердаги асосий далил ўртача кўрсаткич эмас, унинг йиллар кесимидаги тарқоқлигидир: инспекторлар фаолияти сезиларли ўзгармаган ҳолда ишни судга юбориш улуши кескин тебраниб турган. Демак, ўзгарувчи омил материалнинг сони эмас, унинг ҳуқуқий сифатидир. Бу хулоса Ўзбекистон учун ҳам ўринли: аниқланган қонунбузилишлар сонининг ошиши назорат самарадорлиги ошганини англатмайди.

Шундай қилиб, биринчи моделдаги давлатларда прокуратура умумий назорат ваколатига эга бўлмаса-да, ер муҳофазаси тизими учта устунга таянади: ерни бошқа мақсадга ўтказишни чекловчи моддий норма, муҳофаза объектини белгиловчи объектив мезон ва қарор қабул қилиш тартибининг ҳужжатлаштирилиши. Прокурор бу тизимга аниқлаш босқичида эмас, ҳуқуқий баҳо ва суд босқичида қўшилади.

Аралаш модель прокуратура иштирокини умумий назорат ваколатисиз таъминлаш йўлини кўрсатади, шу боис унинг механизмлари Ўзбекистон учун алоҳида қизиқиш уйғотади. Испанияда 1981 йилги 50/1981-сон Қонуннинг 20-моддасига кўра Бош прокуратурада ҳудудни режалаштириш, тарихий мерос ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш бўйича палата прокурори лавозими мавжуд бўлиб, у 2006 йилда таъсис этилган [17]. 2024 йилда ушбу ихтисослик бўйича 204 нафар прокурор фаолият юритган ва 3.060 та судгача текширув ўтказилган [18]. Моделнинг иккинчи жиҳати – прокурорнинг доимий техник ресурс билан таъминланганлиги: 2011 йилдан Фуқаролик гвардиясининг табиатни муҳофаза қилиш хизмати ходимларидан иборат бўлинма атроф-муҳит ва ҳудудни режалаштириш бўйича прокуратурага доимий бириктирилган ва прокурор топшириғи асосида ишлайди [18]. Бизда эса бу масала ҳар бир текширув бўйича алоҳида ҳал қилинади ва текширув муддатининг чўзилишига олиб келади. Испанияда қишлоқ хўжалиги участкаларининг географик ахборот тизими участкаларни идентификация қилишнинг ягона асоси ҳисобланади, бироқ унга эгалик ва мулк ҳуқуқига оид маълумотлар киритилмайди [19, art. 2, 3]. Бу жиддий чеклов: тизим ердаги ўзгаришни кўрсатади, лекин қим жавобгар эканини кўрсатмайди.

Хитой Халқ Республикасида прокурорнинг аралашув асоси «Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисида»ги қонуннинг 25-моддаси тўртинчи бандида белгиланган бўлиб, у экологик муҳит ва ресурсларни муҳофаза қилиш, давлат еридан фойдаланиш

хукукини бериш каби соҳаларни камраб олади. Тартиб икки босқичли: прокуратура назорат органининг ноқонуний ҳаракати ёки ҳаракатсизлигини аниқласа, аввал унга тақдимнома киритади, тақдимнома ижро этилмаса, судга мурожаат қилади [20, 25-модда]. Ер устидан сунъий йўлдош кузатувини Табиий ресурслар вазирлиги юритади. Вазирликнинг 2024 йилдаги 49-сон ҳужжатида муҳим қоида белгиланган: сунъий йўлдош сурати ер юзасидаги ўзгаришни кўрсатади, бироқ ҳукукни қўллаш учун бевосита далил бўла олмайди – мансабдор шахс жойида текширув ўтказиши шарт [21].

Механизмнинг амалда ишлаши Олий халқ прокуратураси 2025 йил 14 октябрда эълон қилган намунавий ишларда кўрсатилган. Сичуань провинцияси Лусянь туман прокуратураси сунъий йўлдош маълумотларини векторли карталар билан солиштириб, деҳқончилик ерларида уйлар қурилганини аниқлаган, сўнг учувчисиз учиш аппарати ва уч ўлчамли моделлаштириш орқали 247 та хўжалик тахминан 27 гектар ерни эгаллаганини тасдиқлаган. Тақдимнома ижро этилмагач, прокуратура маъмурий жамоат манфаати даъвоси қўзғатган ва суд шаҳарча ҳокимияти зиммасига деҳқончилик ерларини муҳофаза қилиш вазифасини бажариш мажбуриятини юклаган [22]. Бу механизм оммавий тарзда қўлланилади: 2023 йилда ер муҳофазасига оид 9.753 та жамоат манфаати иши кўрилган [23]. Бундан ташқари, 2025 йил 6 ноябрда эълон қилинган намунавий ишларда катта маълумотларга асосланган моделлар турли идоралар маълумотларини солиштириб, прокурор учун сигнал шакллантириши кўрсатилган. Жумладан, сунъий йўлдош суратлари, электрон чегара технологияси ва транспорт ҳаракати маълумотлари биргаликда таҳлил қилиниб, 4,4 гектар қишлоқ хўжалиги ерига 21 минг куб метр қурилиш чиқиндисини ташланганлиги, бунга 81 нафар шахс дахлдор эканлиги ва ҳар бирининг улуши аниқланган [24]. Бизнингча, бу тажриба икки жиҳати билан аҳамиятли: биринчидан, прокурор масофадан зондлаш маълумотини далил эмас, текширув учун асос сифатида қўллайди; иккинчидан, прокурор ваколатли орган ўрнини босмайди, аввал уни ҳаракатга ундайди ва натижа бўлмагандагина судга мурожаат қилади.

Бразилияда 1985 йилги 7.347-сон Қонун оммавий манфаат даъвоси (*ação civil pública*) институтини белгилайди. Даъво атроф-муҳит ва бошқа жамоавий манфаатларга етказилган зарар бўйича қўзғатилиб, унинг предмети пул ундириш ёки муайян ҳаракатни бажариш (ундан тийилиш) мажбуриятини юклаш бўлиши мумкин. Даъво қўзғатиш ҳукукига эга субъектлар орасида биринчи ўринда прокуратура (*Ministério Público*) турса, қонунда ижро кучига эга келишув механизми ҳам назарда тутилган [25, arts. 1º, 3º, 5º]. Мисол учун, Федерал прокуратура Алагоас штатида муҳофаза этиладиган ҳудуддаги 269 гектардан ортиқ ўсимлик қопламини йўқ қилган ер эгаси меросхўрларига қарши даъво

қўзғатиб, фаолиятни тўхтатиш, тиклаш режасини тақдим этиш ва бажариш ҳамда 279 минг реал жамоавий маънавий зарарни ундиришни талаб қилган [26]. Эътиборли жиҳати шундаки, даъвонинг асосий предмети пул эмас, ернинг аввалги ҳолатини тиклашдир. Назаримизда, Бразилия модели тадқиқотимизга энг яқин тажрибадир. Ўзбекистон шароитида унинг қиймати прокурорга янги ваколат беришда эмас, мавжуд даъво ваколоти предмети кенгайтиришдадир: даъво ерни қайтариш билан чекланмай, унинг ҳолатини тиклаш мажбуриятини ҳам қамраб олиши мумкин. Натижада тиклаш харажати қонунбузар зиммасига юкланади ва ҳуқуқбузарлик иқтисодий жиҳатдан фойдасиз бўлиб қолади.

Европа Иттифоқи даражасида ихтисослашув ва рақамли кузатув мажбурияти норматив шаклга келтирилган. 2024/1203-сон Директива ваколатли органларни малакали ходим ва ресурс билан таъминлашни ҳамда прокурорлар учун ихтисослашган тайёргарликни талаб қилади, лекин алоҳида бўлинма тузишни талаб этмайди [27, art. 17, 18]. 2021/2116-сон Регламентга кўра ер устидан мунтазам ва тизимли кузатув мажбурий бўлиб [28, art. 70], «Copernicus Sentinel» суратлари автоматик таҳлил қилинади. 2022/1173-сон Регламентда эса автоматик таҳлил натижа бермаса, иш жойида текширув ёки гео-белгили фотосуратга ўтиш белгиланган [29, art. 10].

Учинчи моделдаги давлатларнинг прокуратура тизими Ўзбекистонникига яқин бўлгани учун уларнинг тажрибаси бевосита амалий аҳамиятга эга. Россия Федерациясида прокурор аралашуви чегараси қонун даражасида белгиланган: «Прокуратура тўғрисида»ги Федерал қонуннинг 21-моддасига кўра прокуратура бошқа давлат органлари ўрнини эгалламайди, текширув ўтказиш ҳақидаги қарорда унинг мақсади, асоси ва предмети кўрсатилиши шарт, 26-моддага кўра эса прокуратура оператив-хўжалик фаолиятига аралашмайди [30, ст. 21, 26]. Ер кодексининг 71-моддасига кўра назорат объектига давлат ва муниципал ерларни тасарруф этиш бўйича ҳокимият органлари фаолияти ҳам киради, режадан ташқари тадбирлар эса хавф индикаторлари асосида ўтказилади [31, ст. 71]. Амалиётда ерни қайтаришнинг асосий воситаси прокурор даъвосидир: 2026 йил май ойида Краснодар ўлкасида сохта ҳужжатлар асосида хусусийлаштирилган 195 гектардан ортиқ қишлоқ хўжалиги ери шу йўл билан қайтарилган [32].

Беларусь Республикасида прокурорнинг ер соҳасидаги ваколоти Ер кодексининг ўзида белгиланган: 107-модда давлат ер назорати ва ер участкаларини бериш ҳамда олиб қўйиш тартибини белгиловчи қонунчиликнинг аниқ ва бир хил ижро этилиши устидан прокурор назоратини бирга тартибга солади, 102-модда эса масофадан зондлаш маълумотларининг ҳуқуқий мақомини белгилайди [33, ст. 102, 107]. Натижада прокурор нимани текширишини ер қонунчилигининг ўзидан билади, ер ажратиш ва олиб қўйиш

қарорларини текшириш ваколати баҳсли бўлмай қолади, рақамли маълумотлар эса расмий ахборот манбаи мақомини олади.

Қозоғистон Республикасида 2022 йилги «Прокуратура тўғрисида»ги Конституциявий қонуннинг 20-моддаси қонунийлик ҳолатини таҳлил қилишни назоратнинг мустақил шакли сифатида мустаҳкамлайди, яъни таҳлил текширув ўтказмасдан статистик маълумотлар асосида амалга оширилади [34, ст. 17, 20]. Бу шакл натижа бермоқда: Улытау вилоятида 90 минг гектар қишлоқ хўжалиги ери прокурор назорати ҳужжатлари асосида [35], Қостанай вилоятида эса 455 гектар экин ери суд қарори билан давлатга қайтарилган [36]. Мамлакатда ер устидан космик кузатув 33,5 миллион гектарни камраб олиб, 573,6 минг гектар фойдаланилмаётган ер аниқланган [37]. Қирғизистонда 2025 йил 18 июлда янги Ер кодекси қабул қилинган [38], бироқ биз учун муҳими эски ер ажратиш қарорларини қайта кўриб чиқиш имкониятининг сақланганидир: 2026 йил июнда прокурор даъвоси бўйича 1996 йилда талаблар бузилган ҳолда 99 йилга берилган 30 гектар суғориладиган ер қайтарилган [39]. Демак, ер ажратиш қарорининг қонунийлигини текшириш имконияти вақт ўтиши билан йўқолмаслиги керак.

Тожикистон Республикасида прокуратура тўғрисидаги Конституциявий қонунда умумий назорат предмети ва таъсир чоралари белгиланган [40, ст. 23, 25–28], ер устидан давлат назорати эса Ер тузиш ва геодезия давлат қўмитасига юклатилган бўлиб, Ер кодексида прокурор назорати бўйича алоҳида норма йўқ [41]. Қўмита маълумотида кўра, 2026 йилнинг биринчи ярмида 7.661 та ҳолатда ер қонунчилиги бузилиши аниқланган, шунга қарамай 19,5 минг гектардан ортиқ ер фойдаланилмай қолмоқда [42]. Прокуратура маълумотида кўра, шу даврда давлатга 107 гектар ер қайтарилган, 133 нафар мансабдор шахс, шу жумладан 52 нафар ер тузиш идораси ходими жавобгарликка тортилган [43]. Бу рақамлардан икки хулоса келиб чиқади. Биринчидан, жавобгарларнинг деярли тўртдан бири аниқлаш органининг ўз ходимлари бўлиб чиққан, демак назорат қилувчи орган фаолиятининг қонунийлигини текшириш объектив заруратдир. Иккинчидан, ваколат ҳам, алоҳида аниқлаш органи ҳам мавжуд бўлишига қарамай, соҳадаги қонунийлик ҳолати яхшиланмаган. Фикримизча, муаммо ваколат ёки тузилманинг йўқлигида эмас, қонунбузилишларнинг катта қисми аниқланмай қолаётгани ва аниқланганлари охиригача бартараф этилмаётганидир. Шу сабабли эътиборни ким назорат қилишига эмас, назорат қандай ишлашига қаратиш лозим.

Умумий назорат моделидаги давлатлар тажрибаси прокурор ерни давлатга қайтариш учун икки воситага – судга даъво ва прокурор назорати ҳужжатида эга эканини кўрсатади.

Бизнингча, назорат ҳужжати тезроқ ишлайди, даъво эса кўпроқ вақт талаб қилса-да, унинг натижаси ҳуқуқий жиҳатдан барқарорроқдир.

Прокурор назорати ва давлат ер назорати ўртасидаги чегара бўйича илмий адабиётларда икки хил ёндашув мавжуд. Е.Бутылина прокурор назорати давлат ер назоратидан мустақил шакл эканини ва улар ўртасидаги муносабат функцияларни бирлаштириш эмас, ҳамкорлик усулларини такомиллаштириш орқали ҳал этилиши кераклигини асослайди [44, С. 21]. А.Джаксыбаев прокуратуранинг жамоат манфаатини ҳимоя қилиш вазифасини уни назорат органидан ажратиб турувчи асосий белги деб кўрсатади [45]. Бу қарашлардан фарқли равишда К.Ибрагимов ва Ф.Ибрагимова ер назорати функцияларини ягона ижро ҳокимияти органида жамлашни таклиф қилади [46, С. 34–40]. Фикримизча, сўнгги таклифга уч сабабга кўра қўшилиб бўлмайди. Биринчидан, назорат функциялари ер ресурсларини бошқарувчи органга ўтказилса, орган ўз фаолияти натижасини ўзи баҳолайдиган вазият юзага келади. Иккинчидан, ер муносабатлари кадастр, қишлоқ хўжалиги, сув хўжалиги ва экология соҳаларини қамраб олади, шу боис функцияларни бир органда жамлаш амалда мумкин эмас. Учинчидан, назорат институтларининг тез-тез қайта ташкил этилиши назорат сифатини пасайтиради.

Бизнингча, мақбул ечим функцияларни икки даражага ажратишдадир. Техник назорат, яъни ер майдонини ўлчаш, тупроқ унумдорлигини баҳолаш ва мақсадли фойдаланишни аниқлаш ваколатли идоралар зиммасида қолади. Прокуратура органлари эса ушбу идоралар ҳаракати ва ҳаракатсизлигининг қонунийлигини баҳолайди. Иккинчи даражани шартли равишда мета-назорат, яъни назорат ваколатига эга орган фаолиятининг қонунийлиги устидан назорат деб аташ мумкин.

Нazorat самарадорлигини баҳолашда ҳам турли қарашлар мавжуд. Т.Отческая мониторинг маълумотларининг аҳамиятини таъкидлайди [47, С. 60–71], Ш.Раҳимов ахборот тизимларининг назоратдаги ўрнини кўрсатади [48]. М.Фор хавф даражасига қараб танланган мақсадли назорат умумий текширувлардан самаралироқ эканини асослайди [49], Д.Ульман эса ишларни оғирлаштирувчи омиллар асосида саралаш натижадорликни оширишини кўрсатади [50]. Шу қарашлардан келиб чиқиб айтиш мумкинки, аграр соҳада назорат самарадорлиги жавобгарликнинг қатъийлигидан кўра қонунбузилишнинг аниқланиш эҳтимолига кўпроқ боғлиқ. Миллий амалиёт ҳам бунни тасдиқлайди: жавобгарлик чоралари кўпайган, лекин ерни қайтариш ортида қолмоқда.

Ер тоифасини ўзгартиришни чеклаш масаласида Е.Пантин ерларни сақлаш чораларини бевосита ва билвосита турларга ажратади [51, С. 50]. Юқорида кўриб чиқилган хорижий механизмларнинг бирортаси ҳам ер тоифасини ўзгартиришни тўлиқ

тақиқламайди, балки икки нарсани таъминлайди: ўзгартириш истисно сифатида расмийлаштирилади ва қарор олдиндан белгиланган объектив мезонга таянади. Фикримизча, прокурор назорати учун иккинчи шарт ҳал қилувчидир. Қарор объектив мезонга таянмаса, прокурорда уни текшириш учун ўлчов бўлмайди ва ҳукукий баҳо субъектив мулоҳазага айланади. Ўзбекистонда бундай ўлчов қисман мавжуд – бу ернинг бонитет бали. Бироқ амалиёт шуни кўрсатадики, у ҳужжатларда қайд этилади, қарор қабул қилишда эса ҳисобга олинмайди.

Нихоят, қиёсланган рақамли тизимларнинг аксарияти прокуратурага тегишли эмас: улар Европа Иттифоқида тўлов агентликлари, Испанияда қишлоқ хўжалиги маъмурияти, Хитойда Табиий ресурслар вазирлиги, Қозоғистонда космик агентлик ихтиёрида. Хитой прокуратураси ўз платформасига ҳам эга бўлса-да, асосан бошқа идоралар маълумотларига таянади. Прокурор уларга ўз тизимини қуриш орқали эмас, мавжуд тизимларга кириш ҳукуқи орқали уланади. Ўзбекистонда «E-YER NAZORAT» ягона электрон платформаси жорий этилиб, прокуратура органларига тегишли идоралар ахборот тизимларига монеликсиз кириш имконияти берилган, бироқ мониторинг даврийлиги чекланган: аэрокосмик суратга олиш йилига икки марта, «қизил» тоифадаги ҳудудларда дрон орқали кузатув чоракда камида бир марта ўтказилади [52]. Амалда кузатувлар оралиғи тўрт-олти ойни ташкил этади ва ерни ўзбошимчалик билан эгаллаб қурилган иншоотлар шу ораликда тугалланиб, ерни аввалги ҳолатига қайтариш имкони йўқолади. Шу боис прокурор аралашуви кўп ҳолларда содир бўлган оқибатни бартараф этишга қаратилиб қолади. Европа Иттифоқида бу муаммо кузатувни мунтазам ва тизимли шаклга келтириш орқали ҳал этилган: машина қарор қабул қилмайди, у сигнал беради, текширувни эса ваколатли орган ўтказди. Фикримизча, Ўзбекистон учун ҳам мақбул йўл шу бўлиб, бундай ёндашувда прокурор назорати ер бузилганидан кейин эмас, бузилиш бошланган пайтда ишга тушади.

Хорижий тажрибани қиёсий ўрганиш натижасида қуйидаги хулосаларга келиш мумкин. Биринчидан, аграр соҳада ер тўғрисидаги қонунчилик ижроси устидан прокурор назоратини ташкил этишнинг ягона универсал модели мавжуд эмас. Шу боис муайян давлат моделини тўлиқ кўчириш эмас, миллий ҳукукий тизимга мос механизмларни ажратиб олиш мақсадга мувофиқ. Иккинчидан, қиёсланган давлатларда прокурор ва махсус назорат органларининг вазифалари аниқ фарқланади. Прокурор махсус назорат органининг ўрнини босмайди, балки унинг қарорлари, ҳаракатлари ва ҳаракатсизлигининг қонунийлигини баҳолайди. Учинчидан, прокурор назоратининг натижадорлигини ошириш ҳар доим янги ваколат ёки алоҳида тузилма ташкил этишни талаб қилмайди. Хорижий тажриба соҳавий ихтисослашув, доимий техник кўмак ва махсус билимга эга ходимларни жалб қилиш муҳим

эканини кўрсатади. Тўртинчидан, прокурор таъсири қонунбузилишдан кейин жавобгарлик чорасини қўллаш билан чекланмайди. Профилактик таъсир, ваколатли органни қонуний ҳаракатга ундаш ва суд орқали бузилган ҳолатни тиклаш механизмларини ўзаро боғлиқ ҳолда қўллаш мумкин. Бешинчидан, прокурор назорати самарадорлигини аниқланган қонунбузилишлар ва қўлланилган назорат ҳужжатлари сони билан баҳолаш етарли эмас. Қонунбузилишнинг ўз вақтида аниқланиши ва унинг оқибати амалда бартараф этилгани ҳам ҳисобга олиниши лозим. Олтинчидан, рақамли мониторинг прокурорнинг ҳукукий баҳосини алмаштирмайди. У қонунбузилиш аломатларини барвақт аниқлаш ва текширувни мақсадли ташкил этиш учун ахборот манбаи бўлиб хизмат қилади, якуний ҳукукий баҳо эса текширув натижалари асосида берилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, Art. 14 Abs. 2. – URL: https://www.gesetze-im-internet.de/gg/art_14.html
2. Gesetz über Maßnahmen zur Verbesserung der Agrarstruktur und zur Sicherung land- und forstwirtschaftlicher Betriebe (Grundstückverkehrsgesetz) vom 28. Juli 1961 (BGBl. I S. 1091). – URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/grdstvg>
3. Bundes-Bodenschutzgesetz vom 17. März 1998 (BGBl. I S. 502). – URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/bbodschg>
4. Strafgesetzbuch (StGB), § 324a «Bodenverunreinigung». – URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb>
5. Lov om jord (jordlova), LOV-1995-05-12-23. – URL: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1995-05-12-23>
6. Lov om konsesjon for erverv av fast eiendom mv. (konsesjonsloven), LOV-2003-11-28-98. – URL: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2003-11-28-98>
7. Bekendtgørelse af lov om landbrugsejendomme (landbrugsloven), LBK nr 116 af 06/02/2020. – URL: <https://www.retsinformation.dk/eli/lta/2020/116>
8. Farmland Protection Policy Act, Pub. L. 97-98 (22 December 1981), 7 U.S.C. §§ 4201–4209. – URL: <https://uscode.house.gov/view.xhtml?path=/prelim@title7/chapter73>
9. 7 CFR Part 657 «Prime and Unique Farmlands». – URL: <https://www.ecfr.gov/current/title-7/subtitle-B/chapter-VI/subchapter-F/part-657>
10. Agricultural Land Commission Act, SBC 2002, c. 36. – URL: https://www.bclaws.gov.bc.ca/civix/document/id/complete/statreg/00_02036_01
11. Code rural et de la pêche maritime. – URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006071367

12. Openbaar Ministerie. Functioneel Parket – National Office for Serious Fraud, Environmental Crime and Asset Confiscation. – URL: <https://www.om.nl/organisatie/functioneel-parket>
13. Besluit regels landelijk parket en functioneel parket, alsmede ten aanzien van mandateren bevoegdheden officier van justitie. – URL: <https://wetten.overheid.nl/BWBR0033385>
14. Openbaar Ministerie. Boetes van in totaal 1.125.000 euro voor milieufraude met verontreinigde grond, 02.07.2026. – URL: <https://www.om.nl/actueel/nieuws/2026/07/02/boetes-van-in-totaal-1-125-000-euro-voor-milieufraude-met-verontreinigde-grond-na-intrekken-verzet>
15. National Environmental Management Act 107 of 1998 (South Africa), as amended by National Environmental Management Amendment Act 46 of 2003. – URL: https://www.gov.za/sites/default/files/gcis_document/201409/a46-03.pdf
16. Deputy Minister Narend Singh: Forestry, Fisheries and the Environment Dept Budget Vote 2025/26, National Assembly, 27.06.2025. – URL: <https://www.gov.za/news/speeches/deputy-minister-narend-singh-forestry-fisheries-and-environment-dept-budget-vote-0>
17. Ley 50/1981, de 30 de diciembre, reguladora del Estatuto Orgánico del Ministerio Fiscal; Ley 10/2006, de 28 de abril; Ley 24/2007, de 9 de octubre // Boletín Oficial del Estado. – URL: <https://www.boe.es>
18. Memoria de la Fiscalía General del Estado 2025. Capítulo III. Medio Ambiente y Urbanismo. – URL: <https://www.fiscal.es/memorias/memoria2025>
19. Real Decreto 1077/2014, de 19 de diciembre, por el que se regula el sistema de información geográfica de parcelas agrícolas // Boletín Oficial del Estado, núm. 307, 20.12.2014.
20. Хитой Халқ Республикасининг Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги қонуни (04.04.1989). – URL: http://www.npc.gov.cn/zgrdw/npc/xinwen/2017-06/29/content_2024894.htm (Administrative Litigation Law of the People's Republic of China, 04.04.1989.)
21. Хитой Халқ Республикаси Табиий ресурслар вазирлигининг ер бўйича сунъий йўлдош назорати тўғрисидаги 2024 йилдаги 49-сон ҳужжати. – URL: https://www.gov.cn/zhengce/zhengceku/202410/content_6984031.htm (Document No. 49 of 2024 of the Ministry of Natural Resources of the People's Republic of China on satellite land monitoring.)
22. Хитой Халқ Республикаси Олий халқ прокуратураси. Жамоат манфаати даъволарини прокурор-техник қўллаб-қувватлаш бўйича намунавий ишлар, 14.10.2025. – URL: https://www.spp.gov.cn/spp/xwfbh/dxal/202510/t20251014_708512.shtml (Supreme

People's Procuratorate of China. Typical cases of procuratorial technical support for public interest litigation, 14.10.2025.)

23. Хитой Халқ Республикаси Олий халқ прокуратурасининг 08.03.2024 йилдаги ахбороти. – URL: https://www.spp.gov.cn/spp/2024zgjgzbg/202403/t20240308_647942.shtml (Supreme People's Procuratorate of China. Information of 08.03.2024.)

24. Хитой Халқ Республикаси Олий халқ прокуратураси. Катта маълумотларга асосланган ҳуқуқий назорат моделлари ёрдамида жамоат манфаати даъволарини юритишга оид намунавий ишлар, 06.11.2025. – URL: https://www.spp.gov.cn/xwfbh/wsfbt/202511/t20251106_710310.shtml (Supreme People's Procuratorate of China. Typical cases of public interest litigation using big-data legal supervision models, 06.11.2025.)

25. Lei nº 7.347, de 24 de julho de 1985. Disciplina a ação civil pública de responsabilidade por danos causados ao meio-ambiente, ao consumidor, a bens e direitos de valor artístico, estético, histórico, turístico e paisagístico. – URL: https://www.planalto.gov.br/ccivil_03/leis/l7347compilada.htm

26. Ministério Público Federal. Junho Ambiental: MPF aciona herdeiros por degradação ambiental em área da Terra Indígena Kariri-Xocó, 15.06.2026. – URL: <https://www.mpf.mp.br/o-mpf/unidades/pr-al/noticias/junho-ambiental-mpf-aciona-herdeiros-por-degradacao-ambiental-em-area-da-terra-indigena-kariri-xoco>

27. Directive (EU) 2024/1203 of the European Parliament and of the Council of 11 April 2024 on the protection of the environment through criminal law // Official Journal of the European Union, 30.04.2024. – URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1203/oj>

28. Regulation (EU) 2021/2116 of the European Parliament and of the Council of 2 December 2021 on the financing, management and monitoring of the common agricultural policy // Official Journal of the European Union, L 435, 06.12.2021.

29. Commission Implementing Regulation (EU) 2022/1173 of 31 May 2022 // Official Journal of the European Union, L 183, 08.07.2022.

30. Федеральный закон от 17.01.1992 № 2202-1 «О прокуратуре Российской Федерации». – URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_262 (Federal Law No. 2202-1 of 17.01.1992 “On the Prosecutor's Office of the Russian Federation”).

31. Земельный кодекс Российской Федерации от 25.10.2001 № 136-ФЗ. – URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_33773 (Land Code of the Russian Federation No. 136-FZ of 25.10.2001.)

32. Краснодар ўлкаси прокуратурасининг расмий ахбороти, 06.05.2026. – URL: https://epp.genproc.gov.ru/ru/web/proc_23/mass-media/news (Official information of the Prosecutor's Office of Krasnodar Krai, 06.05.2026.)
33. Кодекс Республики Беларусь о земле от 23.07.2008 № 425-3 (в ред. Закона от 18.07.2022 № 195-3). – URL: <https://pravo.by> (Code of the Republic of Belarus on Land No. 425-Z of 23.07.2008.)
34. Конституционный закон Республики Казахстан от 05.11.2022 № 155-VII «О прокуратуре». – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2200000155> (Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan No. 155-VII of 05.11.2022 “On the Prosecutor's Office”).
35. Ўлытау облысы прокуратурасининг маълумотлари, 29.04.2025. – URL: https://www.kt.kz/rus/state/neispolzuemye_90_tys_gektarov_zemel_vernuli_v_1377977308.html (Information of the Prosecutor's Office of Ulytau Region, 29.04.2025.)
36. Прокуратура вернула государству 455 га неиспользуемой пашни // Прокуратура Костанайской области, 19.05.2026. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/prokuratura-kostanay/press/news/details/1223113?lang=ru> (The prosecutor's office returned 455 ha of unused arable land to the state // Prosecutor's Office of Kostanay Region, 19.05.2026.)
37. «Қазақстан Ғарыш Сапары» миллий компаниясининг қишлоқ хўжалиги ерлари космик мониторинги маълумотлари. – URL: <https://km.gharysh.kz> (Data of the national company “Kazakhstan Gharysh Sapary” on space monitoring of agricultural land.)
38. Земельный кодекс Кыргызской Республики от 18.07.2025 № 149. – URL: <https://cbd.minjust.gov.kg> (Land Code of the Kyrgyz Republic No. 149 of 18.07.2025.)
39. Қирғизистон Республикаси прокуратура органларининг расмий ахбороти, 16.06.2026. – URL: <https://prokuror.kg/allnews/1839/ru> (Official information of the prosecution authorities of the Kyrgyz Republic, 16.06.2026.)
40. Конституционный закон Республики Таджикистан от 25.07.2005 № 107 «Об органах прокуратуры Республики Таджикистан». (Constitutional Law of the Republic of Tajikistan No. 107 of 25.07.2005 “On the Prosecution Authorities of the Republic of Tajikistan”).
41. Земельный кодекс Республики Таджикистан от 13.12.1996 № 327. (Land Code of the Republic of Tajikistan No. 327 of 13.12.1996.)
42. Тожикистон Республикаси Ер тузиш ва геодезия давлат қўмитасининг 2026 йил биринчи ярим йиллиги якунлари бўйича маълумотлари // Sputnik Тоҷикистон. – 2026. – 20 июль. – URL: <https://tj.sputniknews.ru/20260720/tajikistan-zemlya-zakonodatelstvo->

1079068170.html (Data of the State Committee for Land Management and Geodesy of Tajikistan for the first half of 2026 // Sputnik Tajikistan. – 2026. – 20 July.)

43. Тожикистон Республикаси Бош прокуратурасининг 2026 йил биринчи ярим йиллиги якунлари бўйича маълумотлари // Sputnik Тоҷикистон. – 2026. – 23 июль. – URL: <https://tj.sputniknews.ru/20260723/kriminal-zemlya-chinovnik-figurant-tajikistan-1079181395.html> (Data of the Prosecutor General's Office of Tajikistan for the first half of 2026 // Sputnik Tajikistan. – 2026. – 23 July.)

44. Бутылина Е.В. Прокурорский надзор за исполнением земельного законодательства: вопросы соотношения с государственным земельным надзором. Цит. по: Калугина О.В. (Butylina E.V. Prosecutorial supervision over the enforcement of land legislation: issues of correlation with state land supervision. Cited in: Kalugina O.V.)

45. Джаксыбаев А.С. Проблемы прокурорского надзора за применением земельного законодательства // Мир Закона. – 2022. – № 5–6. (Dzhaksybaev A.S. Problems of prosecutorial supervision over the application of land legislation // Mir Zakona. – 2022. – No. 5–6.)

46. Ибрагимов К.Х., Ибрагимова Ф.К. Правовые проблемы государственного земельного надзора в Российской Федерации // Аграрное и земельное право. – 2015. – № 8. – С. 34–40. (Ibragimov K.Kh., Ibragimova F.K. Legal problems of state land supervision in the Russian Federation // Agrarian and Land Law. – 2015. – No. 8. – P. 34–40.)

47. Отческая Т.И. Прокурорский надзор за исполнением законодательства о защите земли и почвы // Вестник Университета имени О.Е. Кутафина (МГЮА). – 2024. – № 6 (118). – С. 60–71. (Otcheskaya T.I. Prosecutorial supervision over the enforcement of legislation on the protection of land and soil // Courier of Kutafin Moscow State Law University (MSAL). – 2024. – No. 6 (118). – P. 60–71.)

48. Раҳимов Ш.Ж. Сув тўғрисидаги конун хужжатларининг ижроси устидан прокурор назоратини такомиллаштириш масалалари: юрид. фан. бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. – Т.: Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси Академияси, 2022. (Rakhimov Sh.J. Issues of improving prosecutorial supervision over the enforcement of water legislation: PhD dissertation in Law. – Tashkent: Academy of the General Prosecutor's Office of the Republic of Uzbekistan, 2022.)

49. Faure M.G. Effectiveness of Environmental Law: What Does the Evidence Tell Us? // William & Mary Environmental Law and Policy Review. – 2012. – Vol. 36, No. 2. – P. 293–336.

50. Uhlmann D.M. Prosecutorial Discretion and Environmental Crime // Harvard Environmental Law Review. – 2014. – Vol. 38, No. 1. – P. 159–216.

51. Пантин Е.В. Правовое обеспечение целевого рационального использования земель сельскохозяйственного назначения: дис. ... канд. юрид. наук. – М.: Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве РФ, 2013. (Pantin E.V. Legal support for the targeted rational use of agricultural land: Candidate of Law dissertation. – Moscow: Institute of Legislation and Comparative Law under the Government of the Russian Federation, 2013.)

52. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 18 сентябрдаги «Ерга оид муносабатларда коррупциявий омилларни бартараф этиш механизмларини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-287-сон Қарори // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 19.09.2025 й., 07/25/287/0844-сон. – URL: <https://lex.uz/docs/7733438> (Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan No. PQ-287 of 18 September 2025 “On additional measures to further improve mechanisms for eliminating corruption factors in land relations”).